

UDK: 74Tolić, A.
741.5(497.543Osijek)“193“
Prethodno priopćenje
Primljeno 12. ožujka 2021.
DOI: 10.38003/zrffs.14.9

Dubravka Kuščević
Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet
HR-21000 Split, Poljička cesta 35
kuscevic@ffst.hr

Marija Brajčić
Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet
HR-21000 Split, Poljička cesta 35
mbrajcic@ffst.hr

ALBUM KARIKATURA *OSIJEK U KARIKATURI* MILANA TOLIĆA

Sažetak

Milan Tolić (Split, 1. rujna 1899. – 20. studenoga 1990.) splitski je slikar, scenograf, pedagog i karikaturist čiji opus karikatura još nije dovoljno istražen. U članku se analizira album Tolićevih karikatura *Osijek u karikaturi* tiskan 1940. godine u Građanskoj tiskari u Osijeku na temelju originalnih slikarovih crteža. Tolićev je album zbirka crteža u kojoj su razvrstani u skupine: glumci, odvjetnici, liječnici, članovi Trgovačke komore, profesori, industrijalci, trgovci, obrtnici, policajci, gradski činovnici, gostioničari i bankari. Ukupno tristo lica gleda nas sa 187 stranica u petnaest skupnih i dvjesto dvadeset i osam pojedinačnih karikatura. Album Tolićevih crteža donosi karikature pretežno rađene perom te u manjoj mjeri olovkom i tušem. S tehničke strane sve su karikature izvedene na sličan način – Tolićev crtež u albumu jednostavan je, prepoznatljiv i čitljiv. Autor se predstavlja kao siguran crtač i vješt opservator koji u čistoj linearnoj tvorbi vješto grafički bilježi lakim ritmom i sumarnim zatvaranjem linija figure u pokretu. Obrisna linija crteža teče u dužim neprekinutim linijama, a strukturalna ponegdje u svojim kontrastnim odnosima očitava teksture materijala. Likovi su prikazani *en face* i u profilu, a karikirani likovi često su prikazani u poslu koji po svojoj profesiji obavljaju. U navedenim karikaturama likovni izričaj Tolić gradi najčešće na čitavoj figuri, ali svoju osobnu umjetničku fiksaciju usmjerava na glavu, neiscrpno bogat i zanimljiv likovni sadržaj, koji deformira, korigira i mijenja dok ne ustanovi što najbolje odgovara karakteru prikazanih modela. Tako se ironija izražena naglašenom likovnom gestom ne zaustavlja samo na vanjštini, nego i u emocionalnoj komunikaciji premda su likovi u svojoj deformiranoj potenciranosti ponajprije fizički karakterizirani. Kao i u Tolićevu slikarskom opusu, i u Tolićevoj karikaturi (što dolazi do izražaja i u ovom albumu) postoje oscilacije vidljive u likovnoj kvaliteti karikatura. Tolić, britak opservator, u nekim karikaturama postaje ilustrativan, blijed, međutim s obzirom na broj karikatura to je donekle i razumljivo. Skupne karikature u albumu komuniciraju s gledateljstvom raskošnim rječnikom crte, a sve to na smiješnoj i satiričkoj osnovi u komici crte i oblika, ali i duhovitosti gesta i grimasa. Album *Osijek u karikaturi* zapravo je prikaz Osijeka krajem tridesetih godina dvadesetog stoljeća u njegovim intimnim sferama u relacijama vremena,

prostora i ljudi, čime autor uspješno referira osječki politički, društveni i javni život. Tolićeve karikature imponiraju svojim iskrenim laganim humorom koji dobroćudno ismijava karikirane likove. Album *Osijek u karikaturi* vrijedan je Tolićev prinos našoj likovnoj umjetnosti karikaturnog izraza.

Ključne riječi: album karikatura, karikatura, Milan Tolić, Osijek, splitski slikar, 1930-e

1. Uvod

Pojam karikatura različito se definira, a osnovna razlika odnosi se na shvaćanje pojma karikature u užem i širem smislu. Pojam karikature u užem smislu odnosi se samo na portretnu karikaturu, a pojam karikature u širem smislu odnosi se na 'geg-karikaturu' ili 'crtani vic' za koji Frano Dulibić upotrebljava termin *situacijska karikatura* (Dulibić 2005: 15). U Enciklopediji hrvatske likovne umjetnosti karikatura se definira na sljedeći način:

Karikatura, u likovnim umjetnostima, namjerno je izobličavanje realnosti naglašavanjem karakterističnih obilježja osoba, pojava ili događaja, najčešće s namjerom da se postigne dojam smiješnoga; po obliku može biti groteskna a po sadržaju satirična. Karikatura zadržava djelomičnu sličnost s objektom i dopušta prepoznavanje, pa njezin komični učinak nastaje kao rezultat podudaranja ili nepodudaranja stvarnoga objekta s njegovim prikazom. Ona duguje svoju snagu neposrednosti djelovanja i aktualnosti tematike, ali to istodobno ograničava njezin umjetnički domet. Većina karikatura ostaje na razini duhovite ilustracije, a tek manjim dijelom doseže višu razinu likovnog ostvarenja. Rijetka je u kiparstvu i slikarstvu; njezino je područje crtež i grafika, u široku rasponu od skice i krokija do tehnički složenijih ostvarenja. Za razvitak karikature osobito je važno osnivanje humorističkih časopisa, u kojima karikaturisti nalaze mogućnost stalnoga i neposrednoga dodira s javnošću. Prva svjesna karikatura htijenja pojavljuje se u Hrvatskoj počevši od srednjovjekovnog razdoblja u mnogobrojnim kiparskim radovima (konzola zvana 'U cara Trajana kozje uši' u Papalićevoj ulici u Splitu, XIII. st.; reljef sa zgrade na uglu Marulićeve ulice i Narodnoga trga u Splitu, XIV. st.; pojedine glave na kapitelima Mihoja Brajkova u klausturu samostana Male braće u Dubrovniku, prije 1327) (HLE 1995-1996: 404).

Britanski istraživač Lachlan R. Moyle karikaturu okvirno definira kao umjetničko korištenje deformacije u satiričke svrhe, koje se postiže pretjerivanjem ili iskrivljavanjem, ali i zamjenom položaja, metamorfozom ili kombinacijom istih. Za situacijsku karikaturu kaže da je u komunikaciji kompleksnija od portretne karikature jer generira korištenje znakova, simbola, literarnih i povijesnih aluzija, vizualnih analogija i pisanog teksta (Moyle 2004: 31). Frano Dulibić karikaturu definira kao:

Crtež, plastični prikaz ili opis koji pretjerujući u prikazivanju prirodnih obilježja (preuveličavanje, umanjivanje i iskrivljavanje), pojavu subjekta čini smiješnom ili apsurdnom radi zabave ili kritike, odnosno predstavlja duhovito (ironički, satirički, metaforički i sl.) određene situacije (Dulibić 2005: 11).

Karikatura, kao slika, predstavlja medij komunikacije, a objavljena u tisku medij masovne komunikacije (Kunczik, Zipfel 2006: 25). Ona predstavlja važan segment suvremenog društva u kojemu je komunikacija između aktera društva iznimno važna u izgradnji i funkcioniranju društva. Komunikacija preko masovnih medija dio je masovne kulture, odnosno masovnog društva u sklopu kojega nastaje javnost, a unutar te javnosti kreira se javno mnijenje. Za karikaturu objavljenu u tisku svojstveno je da je manji naglasak stavljen na njezin umjetnički izričaj, a najvažnijim segmentom svake karikature smatra se njezina poruka (Plenković 1993: 15).

Osijek ima bogatu novinsku izdavačku tradiciju koja započinje još 1848. godine. Početna izdanja bila su na njemačkom jeziku, ali već i tada novinsko izdavaštvo uključuje satiričke listove koji vrlo često interpretiraju svakodnevicu na šaljiv i dopadljiv način. Prvi šaljivi časopisi najčešće su vezani za gradske teme, osobe iz javnog i kulturnog života (Vinaj 2002). Brojni likovni umjetnici ostavili su traga u Osječkim satiričkim časopisima, a mnogi su se i afirmirali upravo karikaturom (Vinaj 2002).

Slikar Milan Tolić, rođen u Splitu 1. rujna 1899. gdje je i preminuo 20. studenoga 1990. (HLE 2005: 103), aktivno je sudjelovao u stvaranju karikatura na osječkoj likovnoj sceni. Ovaj splitski slikar, scenograf, pedagog i karikaturist zanimljiva je umjetnička osobnost čije likovno djelovanje obuhvaća gotovo sedamdeset godina svestranog likovnog djelovanja unutar kojeg bilježimo veći broj samostalnih i skupnih izložaba. Tolićevo slikarstvo nikada nije imalo avangardnu ulogu i čvrste formativne odrednice, što ga je odredilo kao slikara provincije koji se nije uspio afirmirati izvan regionalnih okvira. Međutim, u svojem slikarstvu Tolić je uspješno sublimirao duh mediteranskog podneblja te je u određenim dijelovima svojega opusa pokazao svojevrsnu likovnu kvalitetu. Već u svojim ranim djelima Tolić je pokazao visoku umjetničku kvalitetu i tadašnjoj likovnoj sceni prezentirao zrelo slikarstvo i likovna djela bogate vizualne izražajnosti. Kao učenik Emanuela Vidovića predstavio se na *Izložbi jugoslovenskih umjetnika iz Dalmacije* 1919. gdje izlaže sugestivni *Portret bake* (Ana Kaliterna ud. Jakaša)¹ u nedefiniranom ambijentu, bez prostornog oslonca. U ovom portretu slikar se nije zadržao u sferi puke naracije, već detektira stanje psihe u sinergiji duše i lica. Psihologizacija lika, duševno stanje žene ugasla pogleda, zatvorene u svojem unutarnjem biću, oduševile su kritičare koji su mu prognozirali sjajnu karijeru.

Lica staraca na kojima su godine ostavile svoj trag slikarski su izazov koji je Tolić u mladim danima prihvatio, a to je rezultiralo zrelim likovnim djelima u kojima više dolazi do izražaja intuicija nego slikarsko iskustvo.

Tolić je dobro procijenio svoje potencijale pa se nastavio baviti portretom, jednom od najzahtjevnijih slikarskih forma, stoga ih na izložbi 1921. prikazuje čak šezdeset. Kolorit na slikama i atmosfera upućuju na znatan utjecaj njegova učitelja Emanuela Vidovića (Kušćević 2006: 48).

Unutar svojeg likovnog opusa Tolić je prošao razdobljima u kojima je bio pod različitim utjecajima, prvotno Vidovića i Joba, prebrodio je sezanim, ali je uspio zadržati dozu osobnosti poglavito u interpretaciji portreta i pejzaža. Najbolja Tolićeva iskustva pretopila su se u viziju koja se ogleda poglavito u korištenju boje.

1 Slika se do 1970. godine nalazila u obitelji Jakaša u Splitu te je bila izložena na Tolićevoj retrospektivnoj izložbi 1970. u Galeriji umjetnina. Nakon toga joj se gubi trag.

Tretiranjem boje na spiritualan i poetski način u jednom se segmentu približio Dufyju, Derainu i Matisseu² s čijim se radovima upoznao na izložbi u Zagrebu, o čemu izvještava anonimni kritičar iz 1933. godine³ (Kuščević 2006).

Tolićev likovni izraz u formativnom razdoblju uklapao se u stilska obilježja novoga realizma dvadesetih godina 20. stoljeća. U ovom razdoblju stvorio je najbolja djela, a neka od njih jesu: *Moja žena* iz 1926. (Split, Galerija umjetnina), *Mrtva priroda* iz 1926. (Sarajevo, Umjetnička galerija Bosne i Hercegovine), *Autoportret s cigaretom* iz 1926. (Sarajevo, Umjetnička galerija Bosne i Hercegovine, slika iz kolekcije Andrijaševića), *Mrtva priroda* iz 1926. (Split, Galerija umjetnina). U kasnijem Tolićevu slikarstvu mogu se zamijetiti prikloni impresionizmu, fovizmu, ekspresionizmu, socrealizmu, a zabilježeni su i njegovi pokušaji približavanja apstraktnim tendencijama. Apstraktni izraz unutar Tolićeva stvaralaštva javlja se početkom šezdesetih godina, no ubrzo ga napušta jer Tolić je slikar dominantno figurativnih motiva (Kuščević 2006).

Tolić se prema tematici svojih radova uklapa u slikare zavičaja uronjene u slike i simbole podneblja, a u njegovu slikarstvu (pogotovo u kasnijem razdoblju) dominiraju uglavnom diskretni dalmatinski prizvuci i toplina primorskog ugođaja u kojem je uspješno interpretirao vizualne senzacije i karakteristične fenomene dalmatinskog prostora (Kuščević 2006).

2. Tolićeve karikature

Uz slikarstvo Tolić se čitav život bavio i karikaturom. Ona je bila konstanta njegova likovnog stvaralaštva, paralelno likovno iskustvo koje je uspješno realizirao unutar svojeg likovnog opusa. Njegov je opus karikatura impresivan predstavljajući važan vid likovnog djelovanja kojim se bavio tijekom cijelog života. Velik je dio Tolićevih karikatura izgubljen, a i pisane tragove o Tolićevim karikaturama teško je pronaći i sustavno obraditi.

Tolić je s karikaturom započeo ili krajem dvadesetih ili početkom tridesetih godina 20. stoljeća na tragu karikatura Anđela Uvodića. Neke od prvih Tolićevih karikatura (dvadeset i jedna portretna karikatura) nalaze se u vlasništvu obitelji Slade Šilović u Trogiru (Kuščević 2006). Moguće je da su navedene karikature bile izložene u Trogiru jer nam je Rismondo ostavio zabilješke o Tolićevoj izložbi u Trogiru krajem dvadesetih ili početkom tridesetih godina (Rismondo 1990). Kasnije su nažalost mnogi radovi iz Tolićeva opusa karikatura nestali, pa tako i čitave serije karikatura nastale i izlagane u Splitu od 1930. do 1934. koje se spominju u tisku.⁴

Tolić svoje djelovanje u karikaturi nastavlja i u Osijeku gdje se preselio 1934. godine. Povratkom u Split 1940. godine Tolić nastavlja rad na karikaturi. U mapi karikatura *Nema povratka na staro* (1945.) nailazimo na Tolićeve karikature, a u poslijeratnoj se mapi sačuvanoj u Muzeju grada Splita javlja s osam političkih karikatura. U prvoj polovici 20. stoljeća politička karikatura nije bila osobito prisutna u dnevnim

2 Utjecaj francuskih slikara, osobito Dufyja spominje se i u likovnoj kritici Iv. An. „Izložba slikara Milana Tolića“, *Jadranska pošta*, 12. siječnja 1933. str. 6.

3 *Novo doba*, 2. siječnja 1933, str. 6.

4 O navedenim izložbama čiji su radovi zagubljeni može se vidjeti u: Jerolim Čogelja, „Jedna uspješna izložba karikatura za vrijeme diktature prije 20 godina“, *Slobodna Dalmacija*, 1. veljače 1954.; Lentić F., „Splicani u karikaturi“, *Slobodna Dalmacija* 11. studenoga 1961., str 4; *Novo doba*, 7. travnja 1934., str. 6.

listovima. Pedesetih godina 20. stoljeća u *Slobodnoj Dalmaciji* povremeno nailazimo na prve Tolićeve političke karikature.

Postoji niz zajedničkih karakteristika koje povezuju karikaturiste splitskoga kruga. Najuočljivije je to da su svi u potpunosti ili najvećim dijelom opredijeljeni za portretnu karikaturu, dok je situacijska karikatura, a to znaci i politička karikatura, u prvoj polovici stoljeća izrazito marginalizirana (Dulibić 2003:141).

Krajem 1960. i početkom 1961. Tolić organizira samostalnu izložbu karikatura u Splitu (Salon Galić). Tijekom života Tolić je surađivao s mnogim humorističkim listovima *Krokodilom*, *Čičkom*, *Kornjačom* (Osijek), *Berekinom* (Split), a objavljuvao je karikature u *Hrvatskom listu* (Osijek) i *Slobodnoj Dalmaciji* (Split).

O svojem djelovanju u području karikature Tolić je razgovarao u više navrata s novinarima.⁵ Od početka 1952. godine suradnik je humorističkog lista *Pomet* te stvara prepoznatljive portretne karikature. U likovnom izrazu toga razdoblja u njegovim karikaturama prevladavaju ekspresivne kontinuirane linije. U posljednjim godinama života, između 1979. i 1990. godine, u splitskom humorističkom listu *Berekin* u poznatim oblikovnim karakteristikama stvara niz portretnih karikatura (Dulibić 2003).

Povratkom u Split Tolić se uklopio unutar splitske scene karikaturista koju su činili suradnici lista *Duje Balavac*, ali i oni koji nisu bili suradnici lista, a stvarali su karikature na njegovu tragu. Po sličnosti karikaturnog izričaja to su Ivan Mirković i Božidar Matas, a karikature se Milana Tolića, Joke Kneževića i Vinka Foretića u nekim svojstvima izraza razlikuju od onih iz užega kruga (Dulibić 2003).

Ponekad je u svojim karikaturama Tolić znao biti izrazito duhovit.

Milan Tolić autor je poznate karikature koja je na duhovit način prokomentirala zalaganje don Frane Bulića da se Meštrovićeva skulptura Grgur Ninski premjesti s Peristila na drugu lokaciju u Splitu. Tolić je reagirao karikaturom u trenutku kada je prikazana tema bila aktualna. Prikazao je Franu Bulića kako bičem tjera Grgura Ninskog s Peristila, kojem je sve to dodijalo te je sišao s postolja i u ljutnji odlazi. Ta je karikatura, iako nespretna u kompoziciji i nezanimljiva u likovnom izrazu, svojom idejnom koncepcijom zabavila najširu javnost u trenutku kada je to bila aktualna tema u Splitu i izvan Splita na svim razinama. Među stručnjacima za zaštitu spomenika kulture u Hrvatskoj ostala je zapamćena do današnjeg dana, a nedavno je prikazana i na I. kongresu hrvatskih povjesničara umjetnosti, održanom 2001. godine u Zagrebu (Dulibić 2003: 139).

Karikaturisti splitskoga kruga bili su pod utjecajem srednjoeuropskih, humorističkih časopisa, osobito *Simplicissima*. Minuciozna dorađenost crteža, trud oko tehnički raznolikog koloriranja karakteristike su jezgre splitskoga kruga karikaturista, koji je nastojao portretnu karikaturu dovesti do umjetničke razine (Dulibić 2003).

U okvirima splitskoga kruga karikaturista Tolić u karikaturi uspijeva ostvariti vlastiti izraz. Tolićeve karikature pogotovo šezdesetih godina karakterizira kontinuirana linija i specifičan spiralni potez koji naročito dolazi do izražaja u fizionomiji, no još više na prstima karikiranih likova (posebno u karikaturama nakon 1955. godine), a

5 Tolić je u *Slobodnoj Dalmaciji* vodio razgovor s T. Lalin i u više intervjuva s T. Čović 1984.

njegov opus karikatura obimom je veoma impresivan i njegovo sagledavanje bitno potpomaze spoznavanju slikareve umjetničke osobnosti.

3. Tolićeve karikature osječkog razdoblja

Likovna je scena Osijeka u prvom i drugom desetljeću 20. stoljeća počela jačati jer je grad gospodarski osnažio, što je stvorilo povoljne uvjete za razvoj kulturnih aktivnosti. Uz različite likovne vrste karikatura u Osijeku doživjela je svoj pravi zamah početkom 20. stoljeća. Rudolf Valić, Dragan Melkus i Vladimir Filakovac umjetnička su imena kojima možemo zahvaliti na procvatu ove likovne vrste u Osijeku.

Karikatura u Osijeku doživljava svoj uspon tek početkom 20. stoljeća u karikaturama Rudolfa Valića i Dragana Melkusa, no prava afirmacija karikature vezana je uz ime Vladimira Filakovca koji je na tom području dao snažna i kvalitetna ostvarenja (Švajcer 1991: 199).

Oto Švajcer pisao je o karikaturistima u Osijeku početkom 20. stoljeća, međutim neke bi autore bilo potrebno bolje istražiti kako bi opusi karikature bili vidljiviji. Tako Dulibić o karikaturama Dragana Melkusa govori kao o neistraženom i nedovoljno valoriziranim karikaturama (Dulibić 2012).

Tolić u Osijek dolazi 1934. godine i ostaje do 1940. godine. U tom periodu stvara portrete pod utjecajem europskog ekspresionizma koji su zagubljeni te se orijentira na pejsažno slikarstvo u kojem dominiraju hladnije boje i melankolični ugođaji. U Osijeku Tolić crta karikature, a karikature osječkog razdoblja za razliku od onih iz splitskog razdoblja odlično su prezentirane javnosti. O njima se piše, razgovara te javnost uživa u Tolićevim duhovitim dosjetkama (Kuščević 2006). U Tolićevim je kreativnim dosezima karikatura katkada prisutna kao vrlo oštra i promišljena indikacija turbulentnih društvenih zbivanja njegova vremena – političke karikature, no češće se javlja kao oblik doživljavanja osobe – portretna karikatura, u kojoj se osjeća snažno nastojanje za karakterizacijom fizionomija.

Za boravka u Osijeku Tolić je izradio oko pedeset portreta osječkih građana. Slikar je bio odličan portretist i vrstan crtač, stoga se i u karikaturi dobro snalazio.

U Osijek Tolić dolazi kao umjetnik koji je imao razvijenu i zapaženu slikarsku aktivnost u Splitu. Tijekom svojeg životnog vijeka rado je surađivao s humorističko-satiričkim listovima i u Splitu i u Osijeku. Za vrijeme boravka u Osijeku daje živost likovnom životu grada organizirajući samostalne izložbe i sudjelujući u skupnim izložbama slika, a javlja se i kao osnivač i suradnik različitih humorističko-satiričkih listova.

Dolaskom u Osijek Milan Tolić nastavlja se uspješno očitovati crtanjem karikatura, a po sudu Ota Švajcera do Tolićeva dolaska Osijek osim Filakovca nije imao kvalitetnog karikaturista.

Razdoblje uspona doživljava karikatura u Osijeku ponovno u periodu 1930. – 1940. godine, osobito neposredno pred Drugi svjetski rat. Nosioci te karikature bili su Đorđe Petrović i Milan Tolić (Švajcer 1991: 200).

Oto Švajcer Petrovića spominje kao vrsnog karikaturista koji je povremeno objavljivao radove u humorističko-satiričkim listovima (Švajcer 1991).

Upravo zahvaljujući Milanu Toliću i Đorđu Petroviću, scenografu i redatelju u osječkom Hrvatskom narodnom kazalištu, karikatura u Osijeku između 1930. i 1940. doživljava procvat i zapaženo zanimanje publike.

Slikar sudjeluje u pokretanju osječkog humorističnog lista *Kornjača*, pod uredničkim vodstvom Ive Rakarića. Taj satiričko-humoristički list izlazio je u Osijeku svakih četrnaest dana od 28. svibnja 1937. do 1. listopada 1937. Nakon deset brojeva list je zabranjen iako je prodaja bila izvrsna (dvije tisuće, a ponekad i dvije i pol tisuće primjeraka). U predgovoru Albuma Petrović govori o Tolićevim karikaturama u *Kornjači*:

Eto u tome listu, koji je trebao da ipak spasi neke stanovite šanse ovome našem Osijeku – jednu od najvećih atrakcija činili su crteži Milana Tolića (koji je uostalom Splitsanin) (Petrović 1940: 10).

Osim u *Kornjači* Tolić svoje karikature objavljuje i u drugim humorističkim listovima *Krokodilu* i *Čičku*. Osječkoj publici Tolić se predstavio i izložbom karikatura krajem 1937. i početkom 1938. godine. Švajcer navodi kako Tolić:

Odmah početkom 1938. godine izlaže 150 crteža-karikatura poznatih i manje poznatih osoba iz osječkog privrednog i umjetničkog svijeta. Navedena izložba bila je vrlo dobro posjećena oko 700 osoba razgledalo je te karikature (Švajcer 1991: 122).

Na toj izložbi slikar je izložio sto pedeset karikatura poznatih i manje poznatih ljudi iz umjetničkog i gospodarskog života Osijeka. Jedan dio izloženih karikatura moguće da je bio objavljen i u albumu *Osijek u Karikaturi*, ali i u osječkim novinama. Sačuvan Tolićev osječki opus karikature svakako je zanimljiv za povijest karikature u Hrvatskoj (Kušćević 2006).

4. Album karikatura Osijek u karikaturi

Tolićevo djelovanje u karikaturi u Osijeku reprezentativno je predstavljeno albumom karikatura *Osijek u karikaturi*, tiskanog u travnju 1940. godine u Građanskoj tiskari u Osijeku⁶ na temelju originalnih autorovih crteža, što je značilo veliko priznanje za slikara koji je samo šest godina boravio u tom gradu. Koliko je bilo otisnutih albuma nemoguće je točno ustvrditi.

Album *Osijek u karikaturi*⁷ predstavlja zbirku crteža – od kojih je jedan dio bio objavljen u osječkom *Hrvatskom listu*, a neki i u *Kornjači*. Ukupno album sadrži oko petsto karikatura na 187 stranica u petnaest skupnih i dvjesto dvadeset i osam pojedinačnih karikatura. Mnoštvo lica promatra nas sa stranica ovog albuma. Album Tolićevih crteža donosi karikature uglavnom nacrtane perom te olovkom i tušem.

6 Nemoguće je točno znati koliko je primjeraka ovog albuma tiskano. Autorska prava za korištenje karikatura/cртеža koje članak sadrži dobivena su od Božene Tolić.

7 Grgo Gamulin navodi ovaj album Tolićevih karikatura kao jedno od neistraženih područja njegova djelovanja.

Na početnoj stranici albuma nalazi se autokarikatura Milana Tolića, a potom predgovor koji je napisao Tolićev kolega Đorđe Petrović pod naslovom *Malo teorije za uvod u album karikatura Milana Tolića. Kratak sastavak, s pola šale, pola istine, u dva dijela, sedam glava, jednim intermezzom i zaglavkom* (Petrović 1940: 6).

U predgovoru albuma Petrović se intenzivno zalaže za umjetnički dignitet karikature te između ostaloga kaže:

U vrijeme kada laž buja na sve strane i kada je poza glavni posrednik javnog života, u takvoj sredini ona (karikatura) mora da vrši jednu visoko moralnu funkciju. Ona može da bude i prst uperen na destruktivni porok i opomena i bič. U svakom slučaju ona može da skine masku sa čovjeka i sa njegovih postupaka, onu zvaničnu ukočenost i patetiku iza koje ljudi, hotice ili nehotice, skrivaju svoje pravo lice i svoju slabost, u saobraćaju sa drugima (Petrović 1940: 8).

U istom duhu Petrović nastavlja:

Tirani i budale najviše se boje karikature! To je pravilo vrijedilo u staroj Ateni, u Rimu i danas. I oduvijek najpouzdanije mjerilo za samosvijest i samopouzdanje društva, države ili njezinih predstavnika, jest stupanj do kojega podnašaju kritiku ili šalu, a netrpeljivost i nervoza uvijek su znak nečiste savjesti i povrijeđene taštine (Petrović 1940: 8).

Nakon teksta slijede karikaturalni crteži gotovo svih poznatijih Osječana onoga vremena. U nekoliko skupnih karikatura Tolić je prikazao šale iz svakodnevice i situacije koje su obilježile osječko društvo tih godina. U albumu su karikaturalno portretirani kako slijedi: glumci, odvjetnici, liječnici, ljekarnici, članovi Trgovačke komore, industrija, trgovci, obrtnici, policija, gradski činovnici, gostioničari, bankari. Karikatura glumca Milana Pishlera (*Slika 1.*) prikazuje ga pred slikarskim platnom. Teško je dokučiti zbog čega ga stavlja u taj kontekst. Moguće je da je u svojoj glumačkoj karijeri uspješno utjelovio lik slikar, ili se možda bavio i slikarstvom, teško je pretpostaviti bez detaljnijih saznanja o osobi koja je predstavljena u ovoj karikaturi. U prikazu likova obično se koristi disproporcijom (uvećanjem glave u odnosu na tijelo), a aktere stavlja u kontekste koji odgovaraju osobnosti likova koje crta. Karikatura Mice Gavrilović, također glumice (*Slika 2.*) nije stavljena u određeni kontekst, već je prikazana u pozi koju slikar detektira kao karakterističnu za osobu koju prikazuje. Jaka osobna crta isčitava se u izrazu njezina lica, osobito u pogledu koji je znatiželjan i u isto vrijeme i odsutan. Karikatura doktora Srećka Milića (liječnika) vrlo sugestivno dočarava osobnost pomalo rastresenog liječnika (*Slika 3*), a karikatura veterinara Petra Smetiška duhovito je prikazana u kontekstu njegova zanimanja (*Slika 5*). U karikaturi veletrgovca Roberta Wilheima, glava nije u disproporciji kao u većine karikatura, već je naglasak na cijelom stavu tijela i licu koje emanira pronicljivošću s elementima podmuklosti. Prikazan je groteskno i implicira negativan stav prema čovjeku kojeg njegovo zanimanje određuje, kao što je slučaj i s ostalim karikaturama (*Slika 6*). Frano Bratovski, filatelist, benigno je prikazan sa svojim albumima maraka koji otkrivaju njegovu sakupljačku strast. Još je jedna karikatura s uvećanom glavom kao i većina karikatura iz ovog ciklusa (*Slika*

7). Profesor glazbe Leo Stepanov osebujno je prikazan u duhovitom kontekstu s plesačicom latinskoameričkih plesova u kojem se očito aludira na njegove glazbene i privatne afinitete (*Slika 8*). Dvije zanimljive karikature iz ovog ciklusa uključuju više likova, a to su karikature članova Trgovačke komore koje su prikazane u interakciji u sklopu posla koji obavljaju (*Slika 4*). Groteskno prikazani likovi upućuju na kritički stav prema poslu kojim se bave i neskolonost autora prema njima, a druga grupna karikatura koja prikazuje liječnika, farmaceuta i inženjera duhovite su aluzije na njihove poslove prikazane u međusobnoj interakciji (*Slika 9*).

Gotovo sav viši građanski sloj našao se u analitičkom zahvatu u Tolićevim crtežima. Moguće je da su neki od ovih crteža bili izloženi na Tolićevoj osječkoj izložbi karikatura. U albumu potom slijede skupne karikature: Turneja „Kuhača“ Sarajevo – Dubrovnik, a i dalje se nastavljaju skupne karikature: Čedomil M. Plavšić, mr. ph. Franjo Frank, Viki stol utemeljeno 1912., dr. Gojko Dodig, mr. ph. Franjo Frank, ing. Vladoje Aksmanović, *Na pokusu u kazalištu* (Aca Gavrilović, Ante Šoljak, Josip Gregorin), Konzilijum osječkih privrednika, *Žalobna „litija“*, Veselo društvo kod Tulnera, Jour kod Goroga.

Album završava karikaturoom figure Charlija Chaplina koji u ruci nosi zastavu na kojoj piše *Hrvatski list*.

S tehničke strane sve su karikature u albumu slično izvedene – Tolićev je crtež jednostavan prepoznatljiv i čitljiv, a autor se predstavlja kao siguran crtač i vješt opservator koji u čistoj linearnoj tvorbi vješto grafički bilježi lakim ritmom i sumarnim zatvaranjem linija figure u pokretu. Obrisna linija crteža teče u dužim neprekinutim linijama, a strukturalne linije čvrste su i kratke te ponegdje u svojim kontrastnim odnosima očitavaju tekstone materijala. Likovi su prikazani *en face* i u profilu, a karikirani su likovi prikazani u poslu koji po svojoj profesiji obavljaju.

U navedenim karikaturama likovni izričaj Tolić gradi na čitavoj figuri, što je Tolićevo dalmatinsko nasljeđe i u Osijek donosi tip karikature koji se javlja u Dalmaciji između dvaju ratova, a koji je vezan za pojedine fizičke karakteristike karikiranih likova kao što su disproporcionalnost, pokret ili hod.

Karikatura čitave figure (posebno popularna u Dalmaciji u razdoblju između dva rata implicira poznavanje osobe koja je karikirana, a osim lica karikaturist prikazuje prenaplašene karakteristične tjelesne osobine (debljina, mršavost, grbavost, ukočenost, disproporcionira dijelove tijela (kratki vrat, duge noge ili duga stupala), na smiješan način ističe karakterističan pokret (često pokret rukom) ili način hoda (npr. sa štapom) (Dulibić, 2005: 17–18).

Na opisanom tragu Tolić je u ovim karikaturama usmjeren na prenaplašavanje tjelesnih osobina svojih likova. Svoju umjetničku fiksaciju usmjerava na glavu, neiscrpno bogat i zanimljiv likovni sadržaj, koji deformira, dok ne ustanovi što najbolje odgovara karakteru prikazanih osoba. Tako se ironija izražena naglašenom likovnom gestom ne zaustavlja samo na vanjštini, nego i u emocionalnoj komunikaciji premda su likovi u svojoj deformiranoj potenciranosti ponajprije fizički karakterizirani.

Kao i u Tolićevu slikarskom opusu tako i u Tolićevoj karikaturi (što dolazi do izražaja i u ovom albumu) postoje oscilacije vidljive u likovnoj kvaliteti karikatura. Tolić,

bridak opservator, u nekim karikaturama postaje ilustrativan, i manje kvalitetan,⁸ međutim s obzirom na broj karikatura to je i razumljivo.

Skupne karikature u albumu komuniciraju s gledateljstvom raskošnim rječnikom crte, a sve to na smiješnoj i satiričkoj osnovi u komici crte i oblika, ali i duhovitosti gesta i grimasa. Album *Osijek u karikaturi* zapravo je prikaz Osijeka krajem tridesetih godina dvadesetog stoljeća u njegovim intimnim sferama u relacijama vremena, prostora i ljudi, čime autor uspješno referira osječki politički, društveni i javni život. Tolićeve karikature imponiraju svojim iskrenim laganim humorom koji dobroćudno ismijava karikirane likove.

5. Zaključak

U povijesti likovne umjetnosti karikatura je interpretirala ljudsko lice na sebi svojstven način u potrazi za vizualnom izvornosti unutar karakterizacije lika. Izazovu ove likovne vrste nije odolio ni slikar Milan Tolić koji je senzibilitet za portretiranje pokazao u ranoj dobi. Njegovo opredjeljenje za stvaranje portreta i osjećaj za psihološko pronicanje u bit ljudskog lica i onog još važnijeg, odraza unutarnjeg duha koje lice emanira, odrazilo se i na sklonost karikaturi. Iako po vokaciji slikar, Tolić se cijelog života bavio karikaturom. U ovaj je medij pretočio svoj pronicljivi talent za uočavanje psihologije lica i ogolivši ga u potpunosti, naglašavanjem karakterističnih obilježja osoba postigao dojam smiješnoga; u nekim slučajevima više groteskno, a u nekima više satirično. U ovom albumu Tolić je aktivno nastavio sa svojim likovnim djelovanjem u području karikature prenoseći u Osijek svoja splitska likovna iskustva u domeni karikature. U prikazanim karikaturama ostvario je pojedinačne karikature osječkih građana koje sumarno pružaju uvid u karakternu studiju Osječana predratnog vremena. Radi se o bogatoj zbirci karikatura u kojoj su svoje mjesto našli glumci, odvjetnici, liječnici, ljekarnici, članovi Trgovačke komore, industrija, trgovci, obrtnici, policija, gradski činovnici, gostioničari, bankari, dakle gotovo svi pripadnici višeg građanskog sloja tog vremena u Osijeku. Velik dio njih predstavlja portretnu karikaturu, ali uključena je i situacijska karikatura. Kako to obično biva u ovom području likovnog izražavanja, i kod Tolićevih karikatura većina ih ostaje na razini duhovite ilustracije i ne dosežu višu razinu likovnog ostvarenja. Međutim, količina karikatura (njih petsto podijeljenih u petnaest skupnih i dvjesto dvadeset i osam pojedinačnih karikatura) čini Tolića kroničarom jednog vremena, koji je likovnim jezikom ikonički u duhovitom maniru karikature prikazao cijelo osječko stanje duha u predratno vrijeme.

Zasigurno je svojim djelovanjem u karikaturi Tolić podigao kvalitetu te likovne vrste u Osijeku, a Osijek mu se odužio tiskanjem albuma *Osijek u karikaturi*.

Literatura

Čogelja, J. 1954. Jedna uspjela izložba karikatura za vrijeme diktature prije 20 godina. *Slobodna Dalmacija*, 1. rujna 1954.

Čović, T. 1984. Kako uteć doma, draga moja? *Slobodna Dalmacija*, 19. travnja 1984.

Čović, T. 1984. Nikad tako, draga moja. *Slobodna Dalmacija*, 20. travnja 1984.

⁸ Zamjerka se odnosi na manji broj karikatura.

- Čović, T. 1984. Od početnice do penzije. *Slobodna Dalmacija*, 21. travnja 1984.
- Dulibić, F. 2003. „Splitski krug karikaturista (1900. – 1940.)“. *Peristil*, 46, 1, 127–143.
- Dulibić F. 2005. „Definiranje karikature kao likovne vrste. Karikatura“. U Zagrebački pojmovnik kulture u 20. stoljeću, Filozofski fakultet – Naklada Slap, Zagreb, 11–33.
- Dulibić, F. 2012. „Majstor secesijske vinjete: Ilustracije, karikature i grafičko oblikovanje Dragana Melkusa“. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 36, 211–218.
- Gamulin, G. 1988. *Hrvatsko slikarstvo 20. stoljeća*. Svezak II. Zagreb: Naprijed.
- Kunzik M.; Zlipfel, A. 2006. *Uvod u znanost o medijima i komunikologiju*. Zagreb: Zaklada Friedrich Ebert.
- Kušćević D. 2006. *Milan Tolić*. Split: Galerija Kula.
- Lalin T. 1967. Bio sam don Kihot i nije mi krivo. *Slobodna Dalmacija*, 28. studenog 1967.
- Lentić F. 1961. Splićani u karikaturi. *Slobodna Dalmacija*, 11. siječnja 1961.
- HLE = *Hrvatska likovna enciklopedija*. 1995./1996. Domljan, Ž. i sur. (ur.). Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- HLE = *Hrvatska likovna enciklopedija (7)*. 2005. Domljan, Ž.; Cambij, N.; Dobronić, I.; Fiskovića, I.; Koščevića, I.; Reberski, I.; Bilića, J.; Flego, V.; Matanić-Živanović, K.; Matijevića, R.; Milas-Matutinović, J. (ur.). Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Vijesnik d.d.
- Lachlan R. MOYLE, Drawing Conclusions: An imagological survey of Britain and the British and Germany and the Germans in German and British cartoons and caricatures, 1945-2000., 2004. neobjavljena disertacija, 30–33. (Sveučilište Osnabrück, Savezna Republika Njemačka)
- Petrović, Đ.; Tolić, M. 1940. *Album karikatura Milana Tolić*. Osijek: Građanska tiskara u Osijeku.
- Plenković, M. 1993. *Komunikologija masovnih medija*, Zagreb: Barbat.
- Rismondo, V. 1990. Katalog retrospektivne izložbe „Milan Tolić 1899 – 1990“, Split, HDLU, Galerija umjetnina, str.7.
- Švajcer, O. 1991. *Likovna kronika Osijek*. Osijek: Galerija Likovnih umjetnosti,
- Vinaj, M. 2002. „Osječki šaljivo-satirički listovi u zbirci novina Muzeja Slavonije“. *Osječki zbornik*, 26, 20, 215–224.

OSIJEK IN CARICATURE IN THE CARICATURES OF MILAN TOLIĆ

Abstract

Milan Tolić (Split, September 1, 1899 – November 20, 1990) was a painter, stage designer, pedagogue and caricaturist from Split, whose caricature opus has not been studied sufficiently. The paper analyses Tolić's album of caricatures named *Osijek in Caricature* which was printed in *Gradanska tiskara* in Osijek in 1940 and was based on painter's original drawings. Tolić's album is a collection of drawings categorized into groups: actors, lawyers, doctors, members of the Chamber of Commerce, professors, industrialists, merchants, craftspeople, policeofficers, city clerks, innkeepers and bankers.

There are three hundred faces presented on 187 pages in fifteen group and two hundred twenty-eight individual caricatures. Tolić's album of drawings presents mostly caricatures done for the most part in pen, and some were done in pencil and ink. From the technical standpoint all the caricatures were done in a similar manner – Tolić's drawing in the album is recognizable and readable. The author is presented as a skillful artist and keen observer, expertly recording figures in motion in easy rhythm by summarizing the lines of a moving figure. The outline of the drawing runs in longer uninterrupted lines, and the structural lines are sometimes providing texture of materials in their contrasted relationships. The characters are presented full face and in profile, and the caricatural characters are often drawn performing the work typical for their profession.

Tolić builds his artistic style mostly on the whole figure, but directs his personal artistic attention to the head, immensely rich and interesting in its artistic content, which he deforms, corrects and changes until he finds the traits which best fit the character of the models drawn. Thus, the irony expressed in the excessive artistic style is not restricted to the outward appearance, but also in an emotional communication, although the persons are primarily presented physically through their deformed excessiveness.

The group caricatures in the album communicate to the public through the flourishing dictionary of the line, all built upon a funny and satirical basis in the comedy of line and form, but also in the humor of gestures and grimaces. The album *Osijek in Caricature* is in fact the presentation of Osijek of the late Thirties of the Twentieth century in its intimate spheres in the relations of time, space and people, whereby the author successfully refers to the political, social and public lives of Osijek. Tolić's caricatures impress by their sincere light-hearted humor, which good-naturedly mock the caricatured characters. The album *Osijek in Caricature* is a valuable contribution of Milan Tolić to our visual arts of caricatural expression.

Key words: Milan Tolić, painter from Split, album of caricatures, Osijek, 1930, caricature

POPIS SLIKOVNIH PRILOGA

1. Milan Pichler (glumac)
2. Mica Gavrilović (glumica)
3. Dr. Srećko Milić (liječnik)
4. Članovi Trgovačke komore (Čedomil M. Plavšić, Bernardo Krešić, dr. Tomo Beljan)
5. Dr. Petar Smetiško (veterinar)
6. Robert Wilhelm (veletrgovac)
7. Franjo Bartovski (filatelist)
8. Leo Stepanov (profesor glazbe)
9. Dr. Gojko Dodig, mr. ph. Franjo Frank, ing. Vladoje Aksmanović

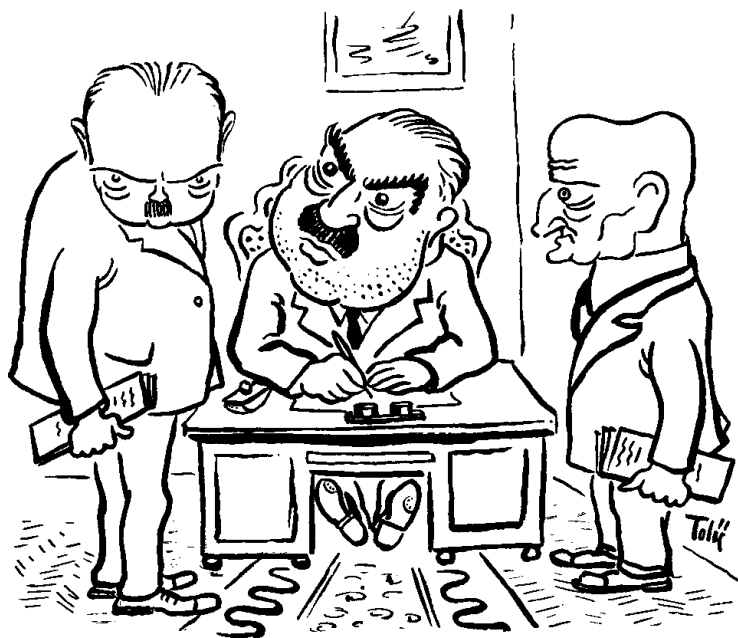
1. Milan Pichler (glumac)

2. Mica Gavrilović (glumica)

3. Dr. Srećko Milić (liječnik)

4. Članovi Trgovačke komore (Čedomil M. Plavšić, Bernardo Krešić, dr. Tomo Beljan)

5. Dr. Petar Smetiško (veterinar)

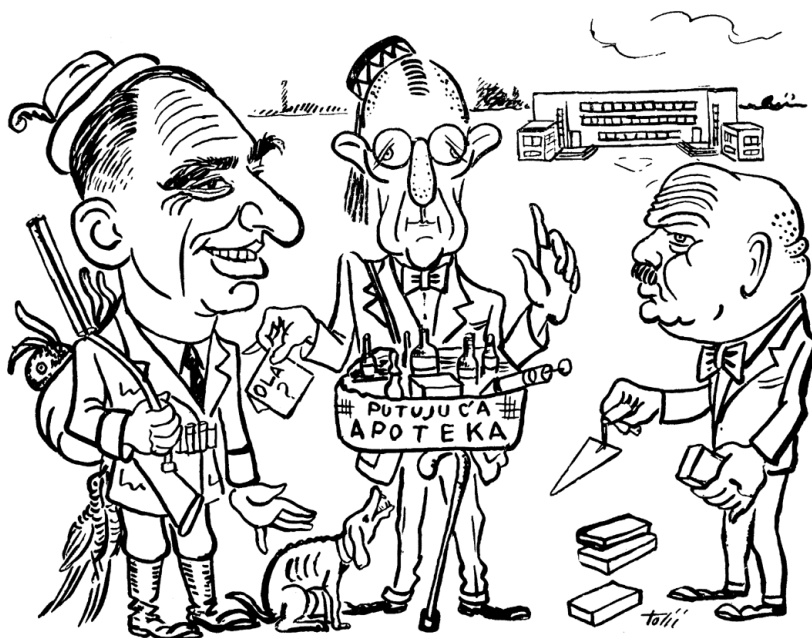
6. Robert Wilhelm (veletrgovac)

7. Franjo Bartovski (filatelist)

8. Leo Stepanov (profesor glazbe)

9. Dr. Gojko Dodig, mr. ph. Franjo Frank, ing. Vladoje Aksmanović